

מכוני מחקר בעולם הערבי: ערוץ חדש לדיאלוג עם האזור

כמאל עלי-חסאן*

אוגוסט 2013

ביולי האחרון השתתפתי בכנס בירדן, בו לקחו חלק כשישים חוקרים, מרצים ומנהיגי ארגוני חברה אזרחית ממדינות ערב. בשיחות עימם גיליתי סקרנות רבה מבעבר כלפי ישראל: מה ניתן ללמוד מהניסיון הישראלי בארגון וניהול חברה אזרחית? איך אפשר ללמוד מישראל על תוכניות לימוד בתחום האזרחות? איך ניתן להגיע לחומר בערבית על ישראל? כמה מבני שיחי הצביעו על הפוטנציאל שבשיתוף פעולה עם ישראל. משתתף מתוניסיה אמר לי: "אתם הערבים בישראל משמשים דוגמה איכותית לכל הערבים בעולם בשל הניסיון שלכם בחיים משותפים בישראל". חוקרים מירדן, מצרים, לבנון, עומאן טענו בפניי כי הניסיון הישראלי כמדינה חדשה במזרח התיכון עם הישגים צבאיים, כלכליים ושלטוניים יכול להיות מודל למדינות ערב שעוברות תהליכי דמוקרטיזציה.

אחד הסממנים של תהליכי הדמוקרטיזציה שהביא האביב הערבי הוא העלייה במספר במכוני המחקר (think tanks) בעולם הערבי, ביכולת הפעולה העצמאית שלהם, ובעניין שלהם בישראל. בעבר מספר של מכוני אלה היה נמוך, וכך גם השפעתם. בשנת 2011, בדירוג העולמי השנתי של מכוני המחקר, היו במזרח התיכון רק חמישה אחוזים מכלל 545,6 מכוני המחקר בעולם. מתוך 323 מכונים במזרח התיכון, 113 היו מצויים במדינות שאינן ערביות - 54 בישראל, 32 באיראן, ו-27 בתורכיה. במדינות ערב נמצאו 210 מכונים (כ-3% מהמכונים בעולם), רובם מרוכזים בחמש מדינות: 34 במצרים, 29 בעיראק, 28 פלסטינים, 18 בתוניסיה, ו-16 בירדן.

מספרם הנמוך של מכוני בעולם הערבי מעיד על המגמה ששלטה בעולם הערבי טרם האביב הערבי, וששיקפה את היעדר התמיכה מצד השליטים הדיקטטוריים במכוני המחקר. אינטלקטואליים ערביים סבלו מדיכוי ממושך מצד השלטונות, שהפגינו עוינות כלפי חשיבה עצמאית וביקורתית. השלטונות מנעו תהליכי לימוד ומחקר בסוגיות פנימיות, אזוריות ובינלאומיות.

העלייה במספר מכוני המחקר הערביים בעקבות האביב הערבי מעידה על תהליך עיצוב מחדש של דפוסי שלטון ועל פיתוח החברה האזרחית. במקביל להקמת מכוני חדשים, כמה מכוני מהתקופה הטרומ-מהפכנית החלו עוברים תהליכי שינוי דרסטיים, מבחינת הגדרת המטרות, ההתנהלות הארגונית, הנושאים הנחקרים, ואיכות התוצרים. לדוגמה, אחד ממכוני המחקר המובילים בעולם הערבי, Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies שבמצרים, שהוקם ב-1968 ושנחשב לאחד מבין חמישים המכוני המובילים בעולם, התחיל במרץ 2012 בתהליך עיצוב וגיבוש מחדש, תוך קליטת כוח אדם חדש וצעיר.

מאז האביב הערבי, נושא מכוני המחקר זוכה לעניין רב יותר ויותר מצד גורמי אקדמיה ומדיניות. המידע והמחקרים שמפרסמים המכוני בעולם הערבי מסייעים בהעצמת השיח הציבורי והאזרחי ברחבי המזרח התיכון. כלי התקשורת בעולם הערבי רואים כיום במכוני המחקר כלי חשוב שיכול לסייע לציבור להבין טוב יותר סוגיות שלטון וחברה. קולם של מומחים מהמכוני השונים נשמע בזירה הציבורית הערבית הרבה יותר מאשר בעבר, והם ממלאים תפקיד הולך וגובר בקידום תהליכי דמוקרטיזציה, מחקר ומדע.

השינויים שמתחוללים בתוך מדינות ערב מוביל לעיתים לבחינה מחדש של היחס לישראל. בעבר, נמנעו על פי רוב מכוני המחקר בעולם הערבי מכינון קשרים עם גורמים ישראלים. כיום יש עלייה במוכנות לכך ובהתעניינות מצד הקהילה האקדמית והאזרחית. ולמרות הקשיים - ישנן אפילו בקשות

* כמאל עלי-חסאן הוא עמית מדיניות במיתוים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית. הוא גם מרצה באוניברסיטה הפתוחה ודוקטורנט בלימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב.

והצעות לשיתוף פעולה עם חוקרים מישראל. תחומי השיח שונים מאשר בשנים קודמות. פחות פוליטיקה ואסטרטגיה, ויותר שאלות בתחומי יצירת ידע וניהול, שלטון ומנהל, חינוך ומידע. שיתוף פעולה בתחומים אלה יכול לאפשר לישראל למלא תפקיד חיובי, מוגבל ככל שיהיה, בקידום תהליכי דמוקרטיזציה ושלום באזור.

חשוב שבישראל יהיו מודעים לתופעת התעצמותם של מכוני מחקר ערביים בעלי אוריינטציה דמוקרטית. זוהי התפתחות חיובית שיכולה להאיר את האביב הערבי באור חיובי יותר. מאמצים ישראלים לקידום קשרים עם מומחים ומכוני מחקר בעולם הערבי יוכלו לשפר את יחסיה של ישראל עם מדינות האזור, ויכלו לתרום לתהליך פיתוח החברה האזרחית במדינות ערב.

כפי שלמדתי מהשתתפותי במספר כנסים אזוריים של נציגי מכוני מחקר, לערבים אזרחי מדינת ישראל צריך להיות תפקיד מרכזי בתהליך זה, ובייחוד ביצירת קשרים ויחסי אמון עם מכוני מחקר ממדינות ערב. השתתפותם של ערבים מישראל תנמיך את החששות ותגביר את המשותף בין ישראל למדינות ערב. הערבים בישראל הם מקרה שממחיש את היתכנותם של חיים משותפים בין ערבים ויהודים, ושיכול לסייע לעמיתים ממדינות ערב לקדם רעיונות של שמירה על ייחודיות תרבותית, דתית ואתנית במדינה דמוקרטית.

מכוני המחקר בעולם הערבי מובילים כיום שיח אזרחי ודמוקרטי שלא ניתן היה לקיימו במשך עשרות שנים. למכונים אלה יש כיום תפקיד חדש וחשוב בניווט וליווי השיח הציבורי הערבי. העלייה במספרם של מכונים המחקר הערבים, חופש הפעולה הרב יותר לו הם זוכים, וההשפעה הגדלה שלהם על השיח הציבורי ועל תכנון מדיניות, הם תופעות חיוביות. אני מזהה במכונים אלה גם יותר נכונות ופתיחות לשיתוף פעולה עם מומחים וארגונים ישראלים. הדבר מעיד על פוטנציאל חדש ששווה להשקיע זמן ומאמץ כדי לממשו. זה יכול להוביל לדיאלוג מסוג חדש ולקשרים חדשים עם האזור.